

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P.B.

Coll. No. 329 602

Title Avaccheda

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 602 Subject : Nyāya.

Title : Avaccheda

Author : — Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 9.7" by 4.2" Extent : 13 foll.

Language : Sanskrit. Script : Devanāgarī

Remarks : Begins abruptly

स्वपर्याप्त्यधिकरणपर्याप्तिकत्वमित्यस्य स्वपर्याप्त्यवच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिकत्वमित्यर्थः अ
 त्रेयमाशंका समवायेनतानोतानोभयत्वलत्त्वविशिष्टस्यसंयोगेनसाध्यतायांधूमादिहेतावव्या
 प्तिः पर्याप्तिसंबंधेनतादृशेभयत्वविशिष्टस्यतादृशोभयस्यसंयोगेनकापिहेतुमत्पक्षेतेः नचरू
 पवानष्टथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिवारणायवश्यहेतुमन्तिष्टाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य
 साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नत्वेनविशेषणीयतयावतैवातिव्याप्तिवारणंसंभवतीतिवा
 च्यं प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तीत्यस्यप्रतियोगितावच्छेदकताघटकसंबंधेनतादृशप्रतियो
 गितावच्छेदकाभाववतिसाध्यतावच्छेदकघटकसंबंधेनावृत्तिर्योधर्मस्तदेवपारिभाषिकवच्छेदक
 त्वमित्यर्थकतयातावतैवरूपवानष्टथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिवारणंसंभवेप्रतियोगितावच्छेदकता
 यासाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नस्यानिवेशेपिभूतिविरहात् नचतादृशेभयसाध्यक
 स्तुतेऽव्याप्तिवारणार्थमेवतादृशवच्छेदकतायांसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्ननिवेशनी

यमितिवाच्यं धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेषवानवद्वैरित्यं धूमप्रकारकप्रमाविशेषाभावीयप्रतियोगि
तावच्छेदकत्वमेवेति जगदीशलिखनमसंगतं विरोधापत्तेः धूमत्वस्य साध्यतावच्छेदकताघटकस्वरू
पसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकत्वाभावात् अत्रेदं समाधीयते धूमत्वचत्तानवद्वैरित्याद्यावन्तिव्याप्ति ६३
कारणार्थमवश्यं साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिव्य
धिकरणत्वस्य निवेशनीयता तावन्तैव पर्याप्तिसंबंधेन तादृशोभयत्वविशिष्टाभावमादाया तत्र
नाव्याप्तिरिति न चैवं वदित्वं प्रतियोगिवत्समवोयेन वदित्वं विशिष्टस्यासाध्यतायां धूमादिदे
तावद्व्याप्तिः तादृशसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणस्याभावस्याप्रसि
द्धिरिति वाच्यं साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणत्वा
यस्वरूपसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणत्वाभावस्य हेत्वधिकरणे विवक्षितत्वा
त् यद्वा साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताघटकसंसर्गातिरिक्तसंसर्गावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेद

राम

१

कनिष्ठत्वेन तदुभयाभावैवैशिस्यस्य हेतुमन्तिष्ठाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां निवेशनी
यत्वा न्ताव्याप्तिरिति ॥ ० ॥ हेतुमन्तिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्गमविशिष्टसंबंधिनिष्ठ
भावप्रतियोगितावच्छेदकं सधर्मः पारिभाषिकावच्छेदक इति दीक्षितौ केचित्तु तादृशत्वसाध्यताघट्य
वकान्यतरसंबंधेन यः स्वविशिष्टसंबंधी तन्निष्ठो यस्तदन्तरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणो
भावस्तत्र प्रतियोगितावच्छेदकतत्त्वमुक्तलक्षणार्थः तथा च घटवान्महाकालत्वादिसा
दृशगगनाभावमादायैव संगतिः न चैवं संयोगेन धूमगगनाभावान्यतरस्य साध्यत्वेव ह्यादाव
तिव्याप्तिः तादृशान्यतरत्वापेक्षया लाघवेन धूमत्वस्यैव हेतुमन्तिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छे
दकत्वात् तस्य तादृशान्यतरसंबंधेन यः तादृशान्यतरत्वविशिष्टसंबंधी गगनाभावस्तन्निष्ठ
स्य तादृशान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणधूमाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकतया तादृशा
न्यतरत्वस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वविरहादिति वाच्यमित्युक्तं जगदीशेन अत्रेयमाशङ्कान

नृहेतुसमानाधिकरणसंयोगेनायोगोलकासंयुक्ताभावस्यप्रतियोगितावच्छेदैर्देययोगोलका
संयुक्तत्वंतस्यादृशान्यतरसंबंधेनतादृशान्यातरत्वविशिष्टसंबंधीनोयोगगनाभावधूमपर्व
तास्तन्निष्ठोयस्तादृशान्यतरसंबंधेनप्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्तदनवच्छेदकत्वा न्नतत्रा
तिव्याप्तिरिति नचायोगोलकासंयुक्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकंलाघवेनायोगोलकभेदत्व
मेवेतिवाच्यम् संयोगेनायोगोलकभेदोनास्तीतिप्रतीतिस्ततिपर्वतादौसंयोगेनायोगोलके
संयुक्तोनास्तीतिप्रतीत्यापत्तेः नचेष्टापत्तिः ३त्यतिकानावच्छेदेनसंयोगस्याभावावसत्वादिति
वाच्यं तथा सतिरदानीं पर्वतेऽयोगोलकासंयुक्तत्वंनास्तीतिप्रतीत्यापत्तेः ॥ नचसंयोगेनद्रव्यमा
त्रस्यैवाव्याप्यवृत्तित्वनियमादेष्टाप्रतीतिर्भवत्येवेतिवाच्यं संयोगेनद्रव्यमात्रस्याव्याप्यवृत्तित्वमि
त्यस्यतत्तदधिष्ठाकरणावच्छेदेनतत्तद्रव्यस्याप्यवृत्तित्वमित्यर्थकतया यथाऽहं पर्वतशि
खरेद्रुताशनोनास्तीत्येवप्रतीतिर्नतुद्रुपर्वतेसंयोगेनद्रव्यंनास्तीतिप्रतीतिस्तथावस्तुगत्वा

योगोलकासंयुक्तो धूमः पर्वते केनाप्यवच्छेदेनैवभावप्रतीतिरनुदयात् इति चेन्न समाधीयते धू
मप्रतियोगिकसंयोगसंबंधेनैवतादृशान्यतरस्यसाध्यता तथा च साध्यता घटकसंबंधावच्छि
न्नाभावस्यैवलक्षणं घटकत्वात् तादृशसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकासंयुक्ताभावप्रतियोगिता
वच्छेदकत्वस्य धूमत्ववक्तव्यनीयत्वात् पूर्वोक्तदिशान्तिव्याप्तेः संभवः यद्वा संयोगेनद्रव्यगनाभावा
न्यतरसाध्यकसत्तादितु कच्छेदाद्रव्यवृत्तिव्याप्तिः संयोगेनगुणानुयोगिकवृत्तित्वस्याप्रसिद्धात्ता
दृशभावप्रतियोगितावच्छेदकं गुणावृत्तित्वस्यवक्तुमशक्यत्वात् अतिव्याप्तिस्तु पूर्वोक्तदीर्घावोधा
इति ॥ ॥ गवेतरसमवेतरसमवेतत्वाद्यवच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वउभयत्वमतिप्रसंगापादकं
संयोगसंबंधावच्छिन्नगोत्वाभावीयप्रतियोगितायां गोत्वत्वावच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वउभया
भावे सत्वात् तत्रचगवेतरसमवेतत्वावच्छेद्यत्वघटिततादृशोभयाभावासत्वादित्यस्वरसादह
यद्विचेति वस्तुतस्तुसंबंधावच्छेद्यत्वगोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वउभयाभावप्रतियोगितावच्छेदकगवेतर

अवस्तौ समवेतत्वं निष्ठं भेदीयप्रतियोगिता निरूपितं यादवच्छेदकत्वं तन्निरूपितत्वं संयोगसंबंधावच्छेद्यत्वं तदु
 ३ नयत्वं मेव वाच्यं सतो न कुत्रापि प्रसंगशंकापीति मंतव्यं यत्तु परमाणुमत्ति संयोगेन गोत्वनास्तीति
 प्रतीत्यनुपपत्तिभिर्यासंयोगसंबंधावच्छिन्नगोत्वाभावप्रतियोगितावच्छेदकं गवेतरासमेतत्वं समवे
 तत्वे सति समवेतत्वं मेव वाच्यं तथा च संयोगसंबंधावच्छिन्नगोत्वाभावप्रतियोगिता यामपि गवे
 तरासमेतत्वावच्छेद्यत्वं संयोगसंबंधावच्छेद्यत्वं भयं नास्तीति प्रतीतिरपि जायत एवेति नातिप्र
 संगवकाशः न च संयोगसंबंधावच्छिन्नगवेतरासमेताभावप्रतियोगिता यामेव गोत्वत्वाद्यवच्छे
 द्यत्वं घटितउभयाभावावगादिप्रतीतिरेव जायते न तु गवेतरासमेतत्वावच्छेद्यत्वं घटितोभयाभा
 वावगादिप्रतीतिरपीत्यतिप्रसंगतादवस्थमिति वाच्यं गवेतरासमेताभावाप्यसंयोगसं
 बंधावच्छिन्नप्रतियोगिताया अपिसमवायेन द्रव्यत्वेनैवाच्छेद्यतयाऽतिप्रसंगानवकाशादि
 त्याहुः तच्चित्यं संयोगेन गोत्वाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं गवेतरासमेतत्वं स्मोक्तं तस्य च

राम०
 ३

समवेतत्वविशिष्टगवेतरासमेतत्वमर्थः अन्यथा गवेतरासमेतपरमाणुसंयुक्तरेशो गोत्वनास्तीति प्र
 तीतिर्न स्यात् वस्तुतो गवेतरासमेतत्वमेव ततोत्पाद्यवादवच्छेदकं अत आदिषदमुपात्तं अत एव
 गोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वं संयोगसंबंधावच्छिन्नउभयाभावप्रतियोगितावच्छेदकं ताद्यवात् गवेतरा
 मवेतत्वघटितउभयत्वं उक्तं अन्यथा संयोगेन गोत्वाभावप्रतियोगितायां गवेतरासमेतत्वावच्छे
 द्यत्वं संयोगावच्छिन्नत्वोभयासत्त्वेन तत्र संयोगावच्छिन्नत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वं भयं नास्तीति प्रतीत्यप्र
 संगेन गवेतरासमेतत्वघटितोभयत्वस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वं मुक्तं गोसमेतत्वस्यावच्छेद
 कत्वेन तत्र गवेतरासमेतत्वघटितउभयासत्त्वेन तादृशप्रतीत्यप्रसंगः संयोगेन गवेतरासमेत
 ताभावप्रतियोगितावच्छेदकं नुत्पाद्यवात् संयुक्तत्वमेवातो न संयोगेन गवेतरासमेताभावप्रति
 योगितायां गोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वं संयोगावच्छिन्नत्वोभयं नास्तीति प्रतीत्यप्रसंगः संयुक्तस्याव
 छेदकत्वमिति तत्र च गवेतरासमेतत्वावच्छिन्नत्वसंयोगावच्छिन्नत्वोभयविरहादिति ॥०॥ के

अवच्छेदः
४

तुं चेत्तदप्रतियोगिता निश्चयगवेत्तासमवेतत्वघटितोभयत्वस्य तादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्व
मुक्तमनोनकुत्राप्यतिप्रसंगस्याहुः । यदि च गोत्वत्वाद्यवच्छिन्नत्वसंयोगवच्छिन्नत्वोभयत्वावच्छि
न्नाभावाप्रसिद्धौ वनातिव्याप्तिः गवेत्तरासमवेतत्वावच्छिन्नत्वमात्रघटिततादृशाभयत्वस्यै
वत्वबुत्वेन प्रतियोगितावच्छेदकत्वादिति जागदीशः । तत्रेदं चित्यं गोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वसंयोगा
वच्छिन्नत्व एतदुभयापेक्षया गवेत्तरासमवेतत्वावच्छिन्नत्वसंयोगसंबंधावच्छिन्नत्व एतदुभ
यत्वस्य कृपुत्वेपिन तादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकं तस्याः ति प्रसंगात्तादृकत्वात् तथा च सं
योगावच्छिन्नगोत्वाभावीयप्रतियोगितायां तत्संबंधावच्छिन्नगोत्वाद्यवच्छेद्यत्वोभयं नास्तीति
तिप्रतीतिवत् तत्संबंधावच्छेद्यत्वगवेत्तरासमवेतत्वावच्छेद्यत्वोभयं नास्तीति प्रतीत्या यत्तेरिति
चेत्तत्रावेवाजमिदं गोत्वाभेदीयप्रतियोगित्वविशिष्टगवेत्तरासमवेतत्वाद्यवच्छिद्यत्वाघटि
तमुभयत्वतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकमिति नातिप्रसंगः एतद्विषये यत्तु संयोगाव

रामः
४

वेत्त

छिन्नगोत्वाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकं गोसमवेतत्वमेव तथा च संयोगावच्छिन्नगोत्वाभावप्रति
योगितायां गवेत्तरासमवेतत्वाद्यवच्छेद्यत्वविरहादेव उभयाभावसत्त्वान्नातिप्रसंगरुतिचेन्न
गोसमवेतत्वमस्तत्संयोगेन गोत्वं नास्तीति प्रतीतिसत्त्वात् गोसमवेतं नास्तीति प्रतीत्या यत्तेः अत्र ग
वेत्तराभावप्रतियोगितावच्छेदकसमकोतत्वमेव तथा च तादृशाभावप्रतियोगितायां गवेत्तरा
समवेतत्वाद्यवच्छेद्यत्वविरहादेवोभयाभावसत्त्वान्नातिप्रसंगरूपिकश्चित् तदपिन सत्त्वं
तादृशाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं यत्तु गवेत्तरासमवेतत्वं तदवच्छिन्नघटितत्वादित्यपि
वृत्तवतीति ग्रंथासंगतेरिति चेदत्र न व्याप्तं तद्व्युत्पत्त्यर्थमुपर्वमुपर्वोयंति गोत्वाद्यवच्छेद्य
त्वघटिताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाद्यवेन गगनत्वमेव तथा च तादृशाभयाभावाप्रसिद्ध्या
नातिव्याप्तिरतोऽप्यपि यत्तानुधावने कृतमत्र तथा च दवच्छेद्यत्वाप्रसिद्ध्या बहिर्मानधूमादित्या
दावसंभवोऽप्यपि वेति प्रकृतं अत्र गोत्वस्यातादृशत्वेन साध्याता गोत्वत्वस्य स्वरूपसंबंधेन हेतु

त

4

रम०

५

उपायनमिनिहे

नियोगितावच्छेदकं परिशिष्टसंबन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकमिति अत्र जगदीशेन न वा हेतुम
न्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकी भूतविशिष्टसत्तादेः सत्तात्वावच्छिन्नसंबन्धिनिष्ठप्रतियोगिव्यधि
करणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि सत्तावान् जातेरित्यादावव्याप्तिरित्यनेन यद्विशिष्टसंबन्धिना
विशेषणं प्रतियोगिवैयधिकरण्यंतदघटकी भूतप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य व्यावृत्तिर्दृशि
ता अत्रेयमनुषपत्तिः ननु सर्वत्र व्यतिरेकि साध्यवे हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकी भूतत्व
द्रिघट उभयत्वादेः केवलान्वयिस्तुले च हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकी भूतवाच्यत्वघ
टाधिकरणत्वोभयत्वादेश्च वद्वित्ववाच्यत्वात्ता प्रवृत्ति न्नसंबन्धिनिष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणाभाव
प्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् असंभव एव संभवः अव्यास्यभिधानस्यासंगतिरिति न च साध्यात्ताघ
टकसम्वायसंबन्धेन प्रतियोग्यधिकरणाप्रसिद्धारूपघटोभयाभावस्य लक्षणाघटकत्वात्
नद्रूपवान्तद्रसादित्यादौ नाव्याप्तिरिति वाच्यं तादृशसंबन्धेन कपालं पवतादृश उभयादेरधि

६५

अवच्छेदः

६

करणासंबंधेनप्रतियोग्यधिकरणप्रसिद्धारूपघटोभयाभावस्यलक्षणाघटकत्वात्तत्वात्
तत्तच्चस्वविशिष्टसंबन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितायाश्चसाध्यतावच्छेदकातिरिक्तव्यासत्वरतिध
र्मानवच्छिन्नत्वेनाविविशेषणीमतयाउभयाभावस्यलक्षणाघटकत्वात्तद्विद्विमान्छादित्यादेना
व्याप्तिरितिवाच्यं तुल्यपुत्तयावैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वेनापितादृशप्रतियोगितायाश्चनिवेशनीय
तयेवसत्तावानज्ञानेरित्यादावव्याप्तिवारणसंभवेप्रतियोगिवैयधिकरणघटितप्रति
योगितावच्छेदकावच्छिन्ननिवेशस्यमूलाभिधायस्यवैयर्थ्यापत्तेरितिचेन्नयदभावप्रयुक्तः३
भयाभावःतस्यैवप्रतियोगिताअंगीकृतादृतिमतेनेदंतथाचहेतुमन्तिष्ठाभावप्रतियोगिता
वच्छेदकीभूतातादृशउभयत्वादेःवृद्धित्वविशिष्टसंबन्धिप्रतियोगिव्यधिकरणभावप्रतियो
गितावच्छेदकत्वात्तस्यदेनसाध्यतावच्छेदकस्यधर्तुमशक्यत्वत्वात्तत्प्रतियोगितावच्छेदकम
वश्यंधर्तव्यंतथाचनासंभवदृतिभावःइतिसुधीभिर्भाष्यं॥७॥ नचसाध्यतादृशप्रतियोगि

राम
६

नयोरन्यतरावच्छेदकताघटकसंबंधेनस्ववैशिष्ट्याभिधानान्तेषदोषइतिवाच्यं तादात्म्येनधू
मवतःसंयोगेनसाध्यतायाव्यभिचारित्यतिव्याप्तिधूमापेक्षयालघुत्वेनतुमन्तिष्ठाभावप्रति हे२
योगितावच्छेदकंयदुमत्वंतदवच्छिन्नाभाववन्तिप्रतियोगितावच्छेदकताघकसमवायसंबंधेनधूम
विशिष्टस्यपरमाणीःसाध्यतावच्छेदकसंयोगसंबंधेनसंबंधतयाधूमस्यपारिभाषिकावच्छेदक
त्वविरहादितिजागरीशी अत्रेयमनुपपत्तिःकालिकसंबंधेनदंडविशिष्टस्यकालिकसंबंधेनसा
ध्यतायादतत्त्ववदान्महाकालत्वादित्यत्रहेतुमन्तिष्ठाभावप्रति योगितावच्छेदकंयत्तगगनत्वंतदव
च्छिन्नाभाववन्तिसाध्यताघटककालिकसंबंधेनसाध्यतावच्छेदकताकालिकसंबंधेनगगनत्व
विशिष्टघटादेःसंबंधतायागगनत्वादेरपिपारिभाषिकावच्छेदकत्वासंभवेनतदप्रसिद्धिनिबं
धनाव्याप्तिरेवसंभवेऽतिव्याप्तिपर्यन्तानुपावनस्यसंदर्भविरुद्धकमितिचेन्नसाध्यतावच्छेदकता
घटकसंबंधःसाध्यतावच्छेदकीयत्वेनापिविशेषणीयःतथाचसाध्यतावच्छेदकघटकीभूतदं
उप्रतियोगिककालिकविशेषणतयागगनत्ववैशिष्ट्यासंभावादेवकालिकविशेषणतायाधर्तु

अवच्छेदः नानाभावाभावमादायाव्याप्तिर्भविष्यत्येव तत्प्रतियोगितावच्छेदककोटौ वदित्वाद्यप्रवे
 शदिति वाच्यान्तर्गतस्य तत्परत्वावच्छेदकीभूतज्ञात्यवच्छिन्नपरत्वेऽपि अन्तर्गतस्य तत्पर
 जन्यभिन्नवद्विपरस्यावश्यकतया वदित्वस्य तत्प्रतियोगितावच्छेदकघटकत्वात् केव
 लभारमिन्नपरत्वे तत्प्रतियोगिताया घटादिवृत्तित्वेन वदित्वस्य तदनुपपत्तिरिति ताभावा
 त्परत्वेनेत्यादिग्रंथासंगतिरित्याक्षेपं कुर्वन्ति अत्र अस्तु तां समाधानं वदित्वस्य तदनुप
 योगिकसमवायेन साध्यतावच्छेदकत्वं तदधर्मस्य अत्र वास्तवतद्विघटवृत्तिद्वित्वा
 वच्छिन्नाभावमादायेवाव्याप्तिः तत्प्रतियोगितावच्छेदककोटौ वदित्वस्य तद्वृत्तित्वेन नि
 वेशात् वदित्वस्य तत्प्रतियोगितावच्छेदककोटावप्रवेशात् प्रतियोगिताशून्य अन्तर्गतं
 तरे साध्यातावच्छेदकता घटकतत्तद्वृत्तियोगिकसमवायेनावृत्तेरिति अत्र वयेन
 मः वद्विघटवृत्तित्वा वच्छिन्नाभावेत्यत्र वद्विघटसकलवद्विघटित्यदन्त्यतमत्वं तदव

राम
 ८

शांताया अप्य

छिन्नपरंतथा च तावदन्यतमवृत्तिद्वित्वाद्यच्छिन्नाभावमादायाव्याप्तिर्ग्रथ्यकतोऽभिप्रेतान
 च तावदन्यतमप्रतियोगिकोटाववश्यं वदित्वनिवेश इति वाच्यं तत्प्रतियोगिकोटावव
 छेदककोटौ तत्तद्वृत्तित्वावच्छिन्नभेदकूटस्यानवेशनीयतया वदित्वस्य तत्र निवेशात् तदा
 भावप्रतियोगिताशून्ययटादिवृत्तित्वाभावेन वद्विमानमानधर्मादित्यादौ अव्याप्तिसंभवा
 दित्तेलक्षणेन नुपपत्तिरिति ध्येयं तदवच्छिन्नाभाववदसंबद्धस्वविशिष्टसामान्यकत्वमि
 त्यत्र कालो घटवानमहाकलत्वादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणपरिभाषिकप्रतियो
 गिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यत्तत्तत्प्रतियोगिव्यधिकरणतदवच्छिन्ना
 भावाप्रसिद्धाऽव्याप्तिवारणार्थसाध्यातावच्छेदकसंबंधसामान्ययद्यदनुयोगिकत्व
 हेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वउभयाभावः सा
 ध्यातावच्छेदकसंबंधेन तदसंबद्धत्वस्य विवक्षितत्वात् नन्वत्र वद्विमानधर्मादित्यत्राया

अवच्छेदः ९ प्रतियोगिव्यधिकरणत्वघटकसाध्यात्तावच्छेदकसंबंधसामान्येसामान्याद्यनुयोगिकेषु
 ९ रितोभयाभावसत्तात्तत्त्वदेनतस्यापिदर्शनात् साध्यात्तावच्छेदकसंबंधेनतत्संबंधत्वाप्रसि
 द्धेः नचहेत्वधिकरणीभूतयदनुयोगिकत्वयद्गोवच्छिन्नप्रतियोगिकत्वउभयाभा
 वस्तदसंबद्धत्वंवक्तव्यमितिवाच्यं यद्यत्यद्वैयर्थ्यात् नचयदनुयोगिकत्वनिवे
 शेसंयोगेनजलानुयोगिकत्वघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वउभयाभावसत्तात्तत्सं
 बंधेनवद्वित्वविशिष्टवद्भादेर्जलेऽसंबद्धत्वात् वद्विमान् धूमादित्यादावव्याप्तिरि
 वाच्यं जलेहेत्वधिकरणत्वाभावात्तत्त्वदेतदसंग्रहात् अस्मन्मतेहेत्वधिकरणत्व
 निशात्तत्त्वदेनतत्तत्त्वं ह्यतद्विचेत् अत्रनव्याः साध्यात्तावच्छेदकसंबंधावच्छि
 न्नाधिकरणात्तावत्तत्त्वदनुयोगिकत्वंविवक्षणीयं नचसत्ताधान्भावत्वादित्यत्रा
 तिव्याप्तिः समवायेनसत्ताप्रतियोगिकत्वसामान्यानुयोगिकत्वउभयाभावसत्त्वेषु

राम०
 ९

सामान्यादौसमवायावच्छिन्नाधिकरणत्वाप्रसिद्धायत्तत्त्वदेनसामान्यादेरसंग्रहादित्येव
 चयितुंसामान्यादौतत्संबंधेनसंबद्धत्वाप्रसिद्धेरित्यंतेन नचवच्छेदकत्वमिदंरूपसंबंध
 विशेषरूपस्यनचवच्छेदकत्वपक्षकस्वरूपसंबंधविशेषत्वाभावसाध्यकअतिप्रसंग्य
 दार्थव्यभिचारिहेतुवृत्तित्वरूपहेतुकस्तुलमेतत्तत्हेतुताघटकसंबंधश्चस्थाश्रयेतत्तु
 क्षणघटकसाध्यात्तावच्छेदकविशेषणतापन्नाभावप्रतियोगित्वरूपः स्वयंदहेतुपर
 मितितत्त्वपक्षः किंस्वरूपसंबंधरूपमवच्छेदकतमनतिरिक्तवृत्तित्वरूपंवा नाद्यः बाधप्र
 संगान्न नद्वितीयः स्वरूपासिद्धेः नचावच्छेदकत्वपदार्थत्वेनावच्छेदकपदार्थरूपावच्छे
 दकत्वस्यपक्षतायांनोक्तदोषरुतिवाच्यं अवच्छेदकावच्छेदेनपक्षातायांसामानाधिकर
 ण्येनबाधसत्त्वेनावच्छेदकावच्छेदेनानुमित्यनुत्पादात् सामानाधिकरण्येनपक्षाता
 यांनुपूर्वीक्तदोषतादवस्थात् एतेनएतत्क्षणांस्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वाघ

अवच्छेदः दितं व्यभिचारि वृत्तित्वादित्यपि परस्मै चतुर्विधं व्यभिचारिदिसु पसंवं धरूपावच्छेदत्वाभावपुदि
 १० तास्यात्तदा व्यभिचारि वृत्तिः स्यादित्यायत्तौ तद्ग्रेथ स्यतात्यर्थमिति तन्मदं आपत्तौ आ
 दार्यापादकवतानिश्चयस्य हेतुत्वात्तदेवाग्रन संभवति तत्कारणी भूतस्य स्वरूपसंवं ध
 धरूपावच्छेदकत्वाभावघटितत्वरूपपादक निश्चयस्यासंभवात् अत्र न दृष्टार्थः स्व
 रूपसंवं धरूपावच्छेदकत्वाभावघटितं तत्क्षरणं न व्याप्तिस्वरूपं व्यभिचारि वृत्तित्वादि
 त्युक्तौ न दोषलेशोपि न च स्वरूपसंवं धरूपावच्छेदकत्वघटितव्याप्तिस्वरूपत्वाभा
 वसाधनेवाधः तद्विन्न व्याप्तिस्वरूपत्वाभावसाधने सिद्धसाधनमित्यत्रापि उक्तदो
 षतादवस्था मिति वाच्यं न व्याप्तिस्वरूपमित्यस्य न व्याप्तिपदप्रतिपाद्यमित्यर्थविवक्ष
 णादिति समादधिरजगदीशमते प्येतदेव समाधानं बोध्यं यतु साध्यातावच्छेदकताघ
 टकसंवं धेनैव तादभावो ग्राह्य इति तनुष्ठं तथा सति धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यवा

राम०
 १०

न च हेरित्यादावतिव्याप्तिर्लघुतया तादृशप्रमाविशेष्यभावप्रतियोगितावच्छेदकधूमत्वादेः
 स्वरूपसंवं धेनाभाववति धूम एव तादृशप्रमाविशेष्यत्वस्य हंतेरिति जगदीश ४ अत्र यमनु
 पत्तिः हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यदयोगोलकवृत्तित्वं साध्यातावच्छेद
 काघटकस्वरूपसंवं धेन तदभाववति धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वादेरवृत्तित्वादेव
 साध्यातावच्छेदकं पारिभाषिका वच्छेदकत्वस्य सत्वात् कथमतिव्याप्तिरिति चेन्न यत्र तादृ
 शप्रमाविशेष्यत्वाप्रतियोगिकस्वरूपसंवं धेन तादृशप्रमाविशेष्यत्वस्य साध्यातावच्छेदक
 तातत्रैवातिव्याप्तिरुद्धरत्वात् साध्यातावच्छेदकं ताघटकधूमत्वप्रकारप्रमाविशेष्यता
 प्रतियोगिकस्वरूपसंवं धेनायोगोलकावृत्तित्वाभाववति धूम एव साध्यातावच्छेदकस्य
 वृत्तित्वात् पारिभाषिका वच्छेदकत्वस्य तत्रासत्वात् न च रूपवान् यथि वीत्वादित्यत्र वि
 षयितायारूपत्वविशिष्टाभावमादाया व्याप्तिवारणार्थं न वश्यं साध्यातावच्छेदकताघट

अवच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वमवच्छेदकतार्योनिवेशनीयंतथाप्यतादृशसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकता
 ११ कप्रतियोगिताकाभावाप्रसिद्धौवनातिव्याप्तिरितिवाच्यं वह्नित्वप्रतियोगिकसमवा
 यसंबंधेनवह्नित्वस्यसाध्यतावच्छेदकतास्तुलेअव्याप्तिमियाऽवच्छेदकतायांसाध्यता
 वच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नत्वस्यनिवेशयितुमशक्यत्वात् नचरूपवान्पृथिवी
 वीत्वादित्यादावव्याप्तितादवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नावच्छेद
 कताकअधिकरणत्वीयस्वरूपसंबंधेनप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणत्वं
 सामान्याभाववत्त्वस्यहेत्वधिकरणोविवक्षितत्वात् साध्यतावच्छेदकताघटकसंस
 र्गातिरित्तेसाध्यतावच्छेदकप्रतियोगिकसंसर्गतावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नसंसर्गिका
 वच्छेदकत्वानिरूपकप्रतियोगितायावाविश्वसितत्वात् एतेनरूपवान्पृथिवीत्वादित्यादा
 वव्याप्तिवारणार्थंसाध्यातावच्छेदकताघटकसंसर्गातिरित्तेसाध्यतावच्छेदकनिष्ठत्वउ
 साध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकत्वानिरूपकत्वंसाध्यताघटकसंसर्गातिरित्तेसाध्यतावच्छेदक

एम०
 ११

भयाभाववदवच्छेदकत्वानिरूपकत्वंवाप्रतियोगितायांनिवेशनीयंतावन्नैवविषयितयारूपत्ववि
 षयितयारूपत्वविशिष्टाभावमादायनाव्याप्तिरितिपरस्तं हेतुसमानाधिकरणस्यविषयित
 तायागुणत्वविशिष्टाभावीययथोक्तावच्छेदकत्वानिरूपकप्रतियोगितायाअवच्छेदकंयदुण
 त्वंसाध्यताघटकसमवायसंबंधेनतदभाववतिघटादौरूपत्वादेरवृत्तित्वात्तत्वरूपवान्पृ
 थिवीत्वादित्यत्रैवाव्याप्तेरसक्यपरिहारकत्वात् यदिचविशेषरूपेणसंसर्गात्वस्यसि
 द्धांतवागीशमतेविहानप्रागुक्तस्तुल्येऽतिव्याप्तिरितिविभाव्यतेतदासंयोगेनसाध्यता
 यांविचारेणयतिव्यतिर्लघुतयासाध्याभावप्रतियोगितावच्छेदकंयत्तद्रव्यत्वंसाध्यता
 वच्छेदकताघटकसंयोगसंबंधेनतदभाववतिद्रव्यएकद्रव्यात्मकसाध्यतावच्छेदकस्यव
 नित्वेनतस्यपारिभाषिकावच्छेदकत्वायोगात् एवंतदौत्थेनैधूमविशिष्टस्यसंयोगेनसाध्य
 तायावद्द्रादिहेतावतिव्यतिर्लघुतयासाध्याभावप्रतियोगितायाअवच्छेदकंयत्तद्रूमत्वता

अवच्छेदः

१२

दात्मेन तदभाववति धूम एव तादात्मेन धूमस्य वृत्तिनेन तस्य पारिभाषिका वच्छेदकत्वा
भावादित्यधिकं स्वयम्भूदनीयमिति कृतं पलुवितेन ॥०॥ तथा विधयत् किंचिदेकाभावप्र
तियोगिता सामान्यशून्या वृत्तिवन्तदिति दीधितौ समनियताभावयोरैक्यानभ्युपगमात्
घटादिसामान्याभावस्यैव घटादिनिस्तुपितसंयोगसंबंधेन प्रमेयादिसामान्याभावस्यैव
तसंयोगसंबंधेन प्रमेयादिसामान्याभावस्यैव यापुनर्नोपसिद्धिरित्युक्तं जगदीशेन अत्रेयमा
शंका समवायादिनावद्वाद्यभावमादाव्याव्यासेर्वोरणायासाध्यता वच्छेदकसंबंधावच्छि
न्नत्वेन तादृशप्रतियोगिताया विशेषितत्वात् घटीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रमेयस्य
सुप्रतियोगितानलक्षणघटिकेतिकर्तृतामादाव्याप्तिर्दर्शिता न च घटादिनिस्तुपि
तसंयोगस्यापिसाध्यता घटकसंसर्गता वच्छेदकसंयोगतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वस्या
पिलक्षणघटकत्वात्प्राप्त्यतिरिति वाच्यं साध्यता वच्छेदकसंसर्गता वच्छेदकतायाः पर्या

राम०
१२

योऽप्यधिकरणाधर्मवच्छिन्नसंसर्गताकप्रतियोगित्वस्य विवक्षितत्वात् अन्यथा एवं विधिवि
शेषसंबंधेनाभावमादाय सर्वत्रैवासंभवापत्तेर्दुर्वारत्वात् अत्र केचित् वदन्ति प्रतियोगिकसंयो
गेन वदन्तेः साध्यतायां धूमादिहेताव्याप्तिः प्रतियोगिता वच्छेदकतादृशसंयोगेन प्रतियो
ग्यधिकरणाप्रसिद्धा प्रतियोगिव्यधिकरणाप्रेक्ष्याभावस्याप्रसिद्धेः अतः प्रतियोगिता
यां साध्यता वच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वमपहाय प्रतियोगिव्यधिकरणस्य साध्यता वच्छेदक
संबंधाधिकरणत्वीयस्वरूपसंबंधेन प्रतियोग्यधिकरणत्वाभावस्य हेत्वधिकरणे विवक्ष
णीयतया तेनैवोक्तस्तुलेनापत्ति संभावनापीत्याहुः तदसत् यत् किंचित्त्वगर्भावा
प्यवृत्तिसाध्यकस्वकीयेतन्निरुक्तौ प्रतियोगिवैयधिकरणस्य प्रवेशात्तदर्थविवक्षया
समाधानस्यातिविरुद्धत्वात् परंतु संयोगेन घभावस्य संयोगेन घटप्रमेय एतदुभयाभा
वसमनियतत्वादत्रैव तात्पर्यं अतएव घटनिस्तुपितसंयोगादिसंबन्धेऽप्युक्तमिति विधीयते

अवहेद० यम् ॥०॥ एकादशप्रतिपन्नगतग्रंथसंख्याप्रतिपत्रे श्लोका २६ समुच्चये २८१ ॥

९३

शम०

९३